

BIS: symbool van een missionair spanningsveld

Na het Tweede Vaticaans Concilie begint een nieuw en enerverend hoofdstuk in de missiegeschiedenis van de Nederlandse kerkprovincie. Een van de meest markante organisaties die in deze periode een hoofdrol hebben gespeeld, is Buro Internationale Solidariteit (BIS), dat in april 1975 in Roermond werd opgericht. Nu, na 35 jaar, wordt de organisatie opgeheven. De tijden zijn veranderd. Tijdens een afscheidssymposium op 29 mei 2010 zal worden teruggekeken op de betekenis van de organisatie gedurende drie-en-een-half decennium.

Om inzicht te krijgen in de vraag waarom deze organisatie zo'n belangrijke plaats heeft ingenomen in de Nederlandse missieactie, willen we hier stilstaan bij het ontstaan van BIS in de context van de toenmalige verhoudingen. Op het eerste gezicht lijkt de organisatie te zijn voortgekomen uit een betrekkelijk eenvoudig arbeidsconflict tussen de bisschop en zijn missiesecretaris. Als impulsieve actie leek het geen lang leven beschoren. In een gesprek hierover met de betreffende pater Piet Nelen C.Ss.R., geeft deze aan dat hij en de andere oprichters er aanvankelijk ook vanuit gingen dat de organisatie het maar enkele jaren zou volhouden.¹ Onverwachte steun, onder meer uit de hoek van de religieuzen en de missiesecretarissen, zorgde er echter voor dat BIS kon uitgroeien tot hét symbool van de polarisatie in de Nederlandse missieactie.

Farizeeër

Op 19 oktober 1974 verscheen in het *Dagblad van Noord-Limburg* een interview met pater Piet Nelen C.Ss.R., destijds missiesecretaris van het bisdom Roermond. Blikvanger van het paginagrote artikel was een groot portret van Piet Nelen als 'hoofd van DIVIS in Limburg' met daaronder de provocerende titel 'Voor mij heeft hij wel iets weg van de farizeeërs', waarbij met 'hij' op bisschop Gijsen werd geduid. In de bijdrage luchtte pater Nelen zijn hart over het in zijn ogen desastreuze missionaire beleid van de bisschop. Sinds Jo Gijsen was aangetreden als bisschop in januari 1972, was er veel veranderd in het Roermondse. Gijsen, die een Rome-getrouwe lijn volgde, had flink de bezem gehaald door het bisdom. Veel oudgedienden die een meer van Rome onafhankelijke koers voorstonden, waren vervangen. Nelen, in 1969 aangetreden als missiesecretaris, zat na vijf jaar echter nog steeds op zijn post. Na het aantreden van Gijsen had de Diocesane Missieraad van Roermond een nota opgesteld waarin de leden hun visie op het te voeren missionaire beleid hadden verwoord. Die nota was aan de bisschop voorgelegd, die ermee had ingestemd. Maar in de praktijk werd het de raad, die opereerde onder de naam DIVIS – Diocesaan Instituut voor Internationale Samenwerking –, lastig gemaakt om dat beleid ook daadwerkelijk uit te voeren. In het blad *De Sleutel*, spreekbuis van bisschop Gijsen, werd een missionaire visie uitgedragen die lijnrecht tegenover de opvattingen van DIVIS stond. Ondanks protesten van Nelen bleef die berichtgeving gehandhaafd, terwijl Nelen, hoewel officieel woordvoerder van het missionaire beleid van het bisdom Roermond, niet de gelegenheid kreeg om de missionaire visie van DIVIS op eenzelfde manier over het voetlicht te brengen.

Omvorming van DIVIS

¹ Interview met Piet Nelen C.Ss.R., op 20 november 2009 te Wittem, door Vefie Poels.

Tijdens het gesprek met de journalist van het *Dagblad van Noord-Limburg* drong het steeds helderder tot Piet Nelen door dat dit interview het einde zou betekenen van zijn functie als diocesaan missiesecretaris. Op het interview volgde een storm van reacties – zowel positieve als negatieve – en een gesprek met de bisschop, die aangaf dat zijn positie onhoudbaar was geworden. Het duurde nog tot januari 1975 eer Nelen daadwerkelijk zijn – eervol - ontslag kreeg aangezegd. In dat gesprek bleek echter dat niet alleen de missiesecretaris werd ontslagen, maar dat Gijsen tevens besloten had de Diocesane Missieraad om te vormen tot een missionair adviesorgaan onder leiding van de hoogbejaarde voormalige aartsbisschop van Blantyre in Malawi, mgr. J. Theunissen.

Onmiddellijk na dit gesprek volgde overleg tussen Nelen, voorzitter Paul Teeuwen en enkele andere leden van DIVIS. In deze emotionele en strijdbare bijeenkomst was het algemene gevoel dat men zich niet zomaar opzij zou laten zetten als een vleugellam adviesorgaan. De aanwezigen waren ervan overtuigd dat ze op missionair terrein een opdracht hadden te vervullen. Ze wilden blijven opkomen voor onderdrukte bevolkingsgroepen in de Derde Wereldlanden. Ook wilden ze zich ervoor blijven inzetten om de Limburgse katholieken via missionaire educatie medeverantwoordelijkheid op dat terrein bij te brengen. Die taken zouden onder leiding van Theunissen zeker niet worden voortgezet.

Tijdens deze bijeenkomst werd het voorstel geopperd verder te gaan als particuliere missieorganisatie. Het plan vond bijval en daarmee was de oprichting van BIS een feit. Op zeer korte termijn werden er statuten opgesteld die notarieel werden vastgelegd. Op 5 april 1975 kon *De Limburger* melden dat het voormalige DIVIS zijn werk zou voortzetten onder de nieuwe naam BIS-Limburg.

Onverwachte steun

De nieuwe organisatie kon rekenen op steun van enkele organisaties waarmee DIVIS al langer nauw samenwerkte – IKVOS, COLAM, SIVOS – maar wat de toekomst verder zou brengen was volstrekt onduidelijk. De oprichting van BIS was immers het gevolg geweest van een snelle *ad hoc* beslissing, volgend op de onverwachte mededeling van bisschop Gijsen dat hij in het bisdom Roermond niet langer het model van de Diocesane Missieraden (zie hierna) wilde volgen. De vele adhesiebetuigingen die BIS vanaf het begin vanuit verschillende hoeken ontving, waren voor de oprichters dan ook een aangename verrassing.

In de eerste plaats bleef een groot aantal parochiële missiecentra BIS beschouwen als het officiële missiebureau van Limburg. Dat wil zeggen dat zij de inkomsten van de parochiële missieacties, zoals de Vastenactie en de Pauselijke Missieactie, naar BIS bleven sturen in plaats van naar het missiebureau van mgr. Theunissen. Daarmee werd BIS niet alleen een organisatie die educatie, begeleiding en bewustwording op missionair terrein verzorgde, maar ook administratieve functies kreeg die bij een diocesaan missiebureau thuishoorden.

In de tweede plaats sloten niet alleen missionaire maar ook andere Limburgse groeperingen die ontevreden waren over het bisschoppelijke beleid, zich aan bij BIS. Er was al een aantal diensten zonder veel ruchtbaarheid opgeheven of ten onder gegaan zonder dat de betreffende leden een duidelijke proteststem hadden kunnen laten horen. BIS werd voor deze groepen een welkome thuishaven.² In het verlengde van de aloude strijd tussen religieuzen en seculiere priesters over de leidende rol in het missiewerk omarmden ook de orden en congregaties in Limburg massaal de nieuwe organisatie.

In de derde plaats accepteerden - op landelijk niveau - de missiesecretarissen van de andere bisdommen de nieuwe organisatie min of meer als hun gelijke. De Diocesane Missieraden, en met name de groep van missiesecretarissen daarbinnen, hadden zich vanaf hun oprichting in

² Lien Willems, 'Missie in Limburg. Buro Internationale Solidariteit weerstaat bisschoppelijke boycot. Tien jaar BIS, Roermond, in: *De Bazuin*, 8 febr. 1985, p. 6-7.

1967/68 ontwikkeld tot belangrijke voortrekkers op missieterrein en waren vertegenwoordigd in de in 1967 opgerichte Nederlandse Missieraad (NMR).³ De diocesane missiesecretarissen vormden een hechte groep en zij hadden een stevige positie verworven bij het uitstippelen van het missiebeleid van de Nederlandse kerkprovincie. Ofschoon zij in dienst waren van de bisdommen, kenmerkten zij zich door een onafhankelijk optreden ten opzichte van de bisschoppen.⁴ Die positie wilden zij zich niet laten ontnemen. De gezamenlijke missiesecretarissen haastten zich dan ook om al enkele dagen na het ontslag van Nelen op eigen houtje via de landelijke pers te laten weten dat zij mgr. Theunissen niet accepteerden als de opvolger van Piet Nelen.⁵ Deze bleef gewoon deelnemen aan het maandelijks overleg van de missiesecretarissen.

Ook in de overkoepelende NMR werd BIS als een volwaardig lid geaccepteerd, formeel als een particuliere missieorganisatie (net als Miva, Memisa en later het Missionair Centrum etc.), maar in de praktijk als een alternatief diocesaan missiebureau. Hierdoor bleven de contacten van BIS met de landelijke organisaties als de Pauselijke Missiewerken en de orden en congregaties (CMBR, CMC) bestaan.

Vergeefs ingrijpen van Rome

Het is opmerkelijk dat deze gang van zaken door de Nederlandse Missieraad, die officieel onder voorzitterschap stond van kardinaal Bernard Alfrink, werd geaccepteerd. Blijkbaar wekte de rigide Rome-getrouwe lijn van Gijsen eenzelfde onverzettelijkheid op bij de tegenstanders van dat beleid. Voor Gijsen was het onbestaanbaar dat hij mgr. Theunissen (of later diens opvolger Wim van der Valk) zou afvaardigen naar de Nederlandse Missieraad zolang BIS binnen die gelederen een plaats had. De NMR weigerde echter afstand te nemen van BIS, zelfs toen de hoogste kerkelijke instantie op missieterrein zich in de kwestie mengde: kardinaal Agnelo Rossi, prefect van de Congregatio de Propaganda Fide, liet in een schrijven d.d. 22 december 1976 weten dat de Nederlandse interdiocesane missieorganisaties als NMR en Pauselijke Missiewerken (PMW) hun banden met BIS moesten verbreken.⁶ Maar in plaats van te buigen voor het gebod van Rome, handhaafden R. Staverman als vice-voorzitter van de NMR en Jos Schoenmakers als nationaal directeur van de PMW hun steun aan BIS. Het CMBR als vertegenwoordigend orgaan van de Nederlandse religieuzen liet eveneens weten dat men zou blijven samenwerken met BIS.⁷ De Nederlandse religieuzen gingen nog een stapje verder en lieten een brief uitgaan naar alle missieorden en -congregaties, met het verzoek projecten voortaan slechts bij landelijke organisaties in te dienen en niet langer op diocesaan niveau. Het Roermondse missiebureau van bisschop Gijsen werd op deze wijze geheel buiten spel gezet.⁸

Het lijkt dan ook niet vreemd dat Gijsen in de loop van 1977 alle contacten met de landelijke missionaire organisaties en de NMR verbrak. Ook de banden met PMW-Nederland werden verbroken: voortaan onderhield hij rechtstreeks contact met PMW in Rome. Via een

³ Officieel werd het missiebeleid in 1967 door de bisschoppen gedelegeerd aan de NMR onder voorzitterschap van de aartsbisschop van Utrecht, in de praktijk gedelegeerd aan de vice-voorzitter (aanvankelijk mgr. R. Staverman), waarin de bisschoppen (via de Diocesane Missieraden en de Bisschoppelijke Vastenactie), de orden en congregaties (via de vertegenwoordiging van CMBR en CMC) en de Pauselijke Missiewerken (via twee vertegenwoordigers) gezamenlijk met een aantal particuliere missionaire organisaties als Memisa en Miva, het missiebeleid bepaalden.

⁴ *Zo werken missiesecretarissen. Een overzicht van het doen en laten van: J. Koek (Rotterdam), P. Nelen (Roermond), J. Schrama (Haarlem), P. Simons, F. Koets, W.A. van den Eerenbeemt (Den Bosch), W. van Olffen (Groningen), Th. de Valk (Utrecht) en D. Verschure (Breda)*, Den Bosch 1979.

⁵ 'Missiebureaus in actie tegen ontslag door bisschop Gijsen', in: *het Parool*, 14 januari 1975.

⁶ *De Limburger*, 14 januari 1977.

⁷ 'Houding Rome in missiewerk verbijsterend', in: *de Volkskrant*, 24 jan. 1977.

⁸ 'Gaat mgr. Gijsen zijn eigen weg op missie-gebied?', in: *Dagblad van Noord-Limburg*, 19 febr. 1977.

advertentiecampagne richtte hij een eigen Vastenactie op in Limburg. In deze campagne werd benadrukt dat ook voor het Roermondse missiebureau verkondiging en ontwikkelingswerk hand in hand gingen.⁹

Door deze ontwikkelingen werd de positie van BIS binnen de NMR alleen maar versterkt, omdat de organisatie vanaf dat moment voor de landelijke organisaties het enige contactpunt met de missiebeweging en met een groot aantal progressieve gelovigen in het bisdom Roermond was.

Missionair spanningsveld

Terugkijkend kunnen we constateren dat een gebeurtenis die begon als een arbeidsconflict, uitgroeide tot een conflict op het hoogste niveau tussen de Romeinse en de Nederlandse missieorganisaties. De vraag dringt zich op waarom deze kwestie zo hoog opliep. Slechts nader onderzoek, waarbij de situatie van de Nederlandse kerkprovincie, de verschillende belangen van de actoren op het missieterrein en de Nederlandse missiegeschiedenis betrokken worden, kan op dit punt uitsluitsel geven. Maar enkele factoren kunnen hier al wel worden aangestipt. Ten eerste lijkt er in Romeinse kringen op inhoudelijk terrein serieuze bezorgdheid te hebben bestaan over de weg die Nederland op missionair gebied was ingeslagen en waarvan de bisschoppen blijk hadden gegeven in hun brief 'Een nieuw missionair tijdperk' uit 1974. Behoudende katholieken waren bevreesd dat de evangelisatie als primair missionair doel het zou afleggen tegen de 'linkse' idealen van vrede, gerechtigheid en ontwikkelingssamenwerking.

Ten tweede was er sprake van een competentiestrijd over de vraag wie het missiebeleid mocht bepalen. Vóór 1967 waren de Pauselijke Priestermissiebond en de Pauselijke Missiewerken formeel de missionaire voortrekkers. Deze organisaties waren rond 1920 door de Nederlandse kardinaal Willem van Rossum C.Ss.R. aangewezen als de verantwoordelijke missie-instanties en werden op nationaal niveau vanuit Rome aangestuurd. Via deze structuur werden de missieactiviteiten van de orden en congregaties enerzijds gestimuleerd, maar anderzijds onder de directe supervisie van Rome gesteld. Met de oprichting van de Nederlandse Missieraad verschoof het leiderschap van de missieactie in principe naar de Nederlandse aartsbisschop. De NMR was een – zij het enigszins wankel – compromis waarin de Nederlandse afdeling van de Pauselijke Missiewerken, orden en congregaties (CMBR en CMC) en Diocesane Missieraden in principe gelijkwaardig participeerden.

Vanuit Rome werden beide ontwikkelingen met lede ogen aanschouwd. Het liefste zag de Propaganda Fide dat het primaat van de missieactie opnieuw in handen kwam van de Priestermissiebond, die echter door kardinaal Alfrink in een 'slapende' toestand was gebracht. Het lijkt erop dat bisschop Gijsen in Nederland de Romeinse belangen trachtte te verdedigen. Alfrink, wantrouwend tegen elke inmenging van Rome, gunde hem daarin geen enkele ruimte.¹⁰ In het spanningsveld tussen de wens van de Nederlandse katholieken om een onafhankelijke koers te volgen en de wens van Romeinse instanties om Nederland weer op een Rome welgevallige koers te brengen, was de acceptatie van BIS binnen de NMR een teken, dat aan Rome duidelijk moest maken dat de Nederlandse kerkprovincie ook op missionair terrein haar eigen weg wilde bewandelen.

Vefie Poels/Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen

⁹ Zie Gelissen, *Waarom 2 vastenacties? Kiezen tussen landelijke 'bisschoppelijke' Vastenactie en Vastenactie-Limburg*, Gennep 1981.

¹⁰ A.H.M. van Schaik, *Alfrink. Een biografie*, p. 466-468.